

Halvdan Koht og d

115181

AV HØYESTERETS- DOMMER HENRIK BAHR

GJENNOM en av sekvensene i TV-serien «Grenseland» har seere rundt om i landet kunnet iaktta på skjermen episoder fra den 9. april 1940 og de nærmest påfølgende dager, fremstilt dels dokumentarisk, dels ved filmatisk gjendiktning. Noen av dem som dengang var ansatt i sentraladministrasjonen — blant dem forfatteren av dette innlegg — ble i kraft av sin tjenestestilling, og umiddelbart etter at det tyske innfall var et faktum, trukket inn i begivenhetenes virvel og var i de hektiske dager i mer eller mindre nær kontakt med medlemmer av regjeringen Nygaardsvold. For oss representerte april dagene (og for den saks skyld hele perioden frem til den norske kapitulasjon i Nord-Norge i juni 1940) minner som har brent seg fast i vår erindring, og som ikke vil kunne slettes ut så lenge vi lever.

DEN omtalte sekvensen i «Grenseland» gir meg foranledning til nok en gang — og forhåpentlig definitivt — å søke avlivet den såkalte «rottehistorie», en uriktig og for vedkommende embeds- og tjenestemenn meget krenkende beretning, som for første gang dukket opp i Halvdan Kohts bok «Frå skanse til skanse» (1947), s. 48, og senere har gått igjen i bøker av forskjellige forfattere, senest i Sigurd Evensmos bok «Inn i din tid», s. 188—99. (Episoden er dog ikke tatt med i TV-serien.) Da en «god» historie som kjent stadig blir bedre etterhvert som den blir fortalt på ny, er det ikke å undres over at vedkommende embeds- og tjenestemenns opptreden i Elverum den 10. april 1940 i stigende grad blir fremstilt som preget av illojalitet, manglende plikttroskap og upatriotisk holdning. Et vesentlig bidrag i så henseende ble ydet av senere avdøde fru Unni Diesen i boken «Kvinne i krig» (1965) s. 13 flg., og de mildest talt hårreisende anførsler man finner der er blitt «slukt rått» og gjenfortalt av de fleste senere forfattere på området, senest av Evensmo.

Det som virkelig skjedde i denne saken fra 9. april frem til møtet i Elverum 10. april og under de videre krigshandlinger i Norge, er følgende:

Endel embeds- og tjenestemenn, de aller fleste fra sentraladministrasjonen, fulgte etter ordre Regjeringen under reisen til Hamar og Elverum 9. april 1940. Dette var nøkkelpersonell som de respektive statsråder hadde plukket ut i løpet av natten mellom 8. og 9. april eller tidlig om morgenen den 9. april, etter at det var blitt klart at Oslo ville bli okkupert av tyskerne, og at Regjeringen — om den fortsatt ville utøve myndighet innenfor Norges grenser — måtte gjøre dette med sete i ubesatt område, og med bistand av medbragt personell. Gruppen av statsfunksjonærer, som jeg

selv var med i, besto etter min erindring av ca. 30—40 personer. (Den største kontingent var fra Justis- og Politidepartementet, 10—12 stykker.)

DA Stortingets og Regjeringens medlemmer etter det historiske stortingsmøte om kvelden den 9. april hadde forlatt Elverum — H.M. kong Haakon og kronprins Olav hadde som kjent allerede tidligere på dagen reist nordover i Østerdalen — ble departementsfunksjonærene igjen, innkvartert i Elverum folkehøyskole. Våre respektive sjefer statsrådene hadde — så vidt meg bekjent — ikke latt etter seg noen instruksjoner om hvordan vi videre skulle forholde oss. Utover dagen den 10. april oppholdt vi oss fortsatt på folkehøyskolen. Vi så Kongen komme nordfra med bil for å møte den tyske minister dr. Bräuer, vi så Bräuer komme bilende sørfra, og vi iakttok hvordan begge etter møtet forlot folke-

høyskolen og dro hver sin vei. Kongen nordover igjen og Bräuer sørøver til Oslo.

Etter at Kongen og Bräuer hadde reist, ble vi departementsfunksjonærer — som stadig var uten forbindelse med statsrådene — enige om å holde et møte for å drøfte bl. a. hvordan vi skulle forholde oss om Regjeringen flyktet og vi ble tilbake. Møtet ble holdt i et av skolens klasserom, under ledelse av den av embedsmennene som hadde høyest ansiennitet, ekspedisjonssjef Hillestad fra Handelsdepartementet. Kort etter at møtet var begynt, kom utenriksminister Koht, som hadde tatt del i forhandlingene med Bräuer, inn og bad om å få gi en orientering. Koht virket da — som rimelig kunne være — sliten og nedtrykt, men i sin orientering ordla han seg klart nok. Idag å fastslå nøyaktig hvordan Koht uttrykte seg, er vanskelig, men meningen i det han sa kan det ikke være noen tvil om.

Utenriksminister Halvdan Koht fotografert i stortingssalen i februar 1940. Koht gav departementsfolkene klar beskjed om å vende tilbake til sine poster i Oslo, påpeker artikkelforfatteren.

(Foto: NTB)

At Koht orienterte oss om utfallet av forhandlingene med Bräuer samme dag, og om at det hersket full krigstilstand mellom Norge og Det tyske rike, er på det rene. Det han sa til tjenestemennene som forholdsordre eller råd for vår videre opptreden, er av E.M.H. (Egil Mosfield Hammel) i Aftenpostens at-tenutgave for 28. mars 1979 kort og korrekt presisert slik:

«Koht ga oss (departementsfolkene) klar beskjed om å vende tilbake til våre poster i Oslo.»

(En litt fyldigere gjengivelse finnes i det brev fra meg til Koht som er sitert nedenfor i Kohts erklæring til Stortingets protokollkomité.)

Og så reiste Koht igjen nordover i Østerdalen.

OM kvelden den 10. april ble det satt opp et godstog fra Elverum til Hamar. Hele gruppen av departementsfolk ble anvist plass i en «kuvogn» og kom til Hamar etter en meget kjølign tur. I Hamar ble det skaffet oss alle kvarter på et eller annet vis, i hoteller eller hos private i eller utenfor byen. De fleste av personalet fra de andre departementene kom nok tilbake til Oslo, i hvert fall etter at frontlinjen var rykket nordenfor Hamar og normal forbindelse med Oslo gjenopprettet.

Justisdepartementets folk, som var innkvartert i tre gårder i Vang, ble 15. april 1940 om formiddagen oppsøkt av Justisdepartementets sjef, statsråd Terje Wold, som ga oss beskjed om å ta opp igjen arbeidet for Regjeringen. Vi reiste samme dags aften til Lillehammer og forflyttet oss så fra sted til sted ettersom den tyske fremrykking skred frem, nordvestover gjennom Gudbrandsdalen, over Dovre og Åndalsnes til vi til slutt ble innkvartert i et tomt landsted i Fanefjorden nær Molde.

Den 29. april kom Terje Wold til oss fra Molde med beskjed om at norsk kapitulasjon i Sør-Norge var nær forestående, og at Kongen og Kronprinsen med stab og hele Regjeringen samme dags aften skulle gå ombord i en engelsk krysser («Glasgow») i Molde for å evakueres til Nord-Norge — som da ennå ikke var besatt av tyskerne. Hver av statsrådene kunne ta med seg høyst to funksjonærer ombord. Daværende ekspedisjonssjef Carl Platou og jeg meldte oss som frivillige og var med statsråd Wold på krysseren til Tromsø. Resten av Justisdepartementets folk dro tilbake til Oslo så snart krigsoperasjonene i Sør-Norge var opphørt, mens Platou og jeg først kom tilbake til Oslo ca. 20. juni. Også noen få andre departementsfolk var med ombord, således fulgte finansråd Friedrich G. Nissen med finansminister Oscar Torp og ekspedisjonssjef Olaf Tostrup med Koht. (Andre tok seg nordover med «gulltransporten» eller på andre, til dels meget strabasiøse måter.)

Det kan tilføyes at ett av medlemmene av gruppen fra

departementet

Justisdepartementet, daværende byråsjef Elvind R. Rognlien (død etter krigen, som ekspedisjonssjef) på et tidlig tidspunkt under krigshandlingene sørpå ble avgitt til Forsvarets overkommando for å gjøre tjeneste som leder av krigspolitiet. Han kom til Tromsø den 2. mai 1940 ombord på en engelsk destroyer som hadde bragt general Ruge og overkommandoenes øvrige personale fra Sør-Norge.

BLANT oss tidligere deltagere i møtet 10. april 1940 vakte det **plnlig oppmerksomhet** da vi ble kjent med Kohts redegjørelse for møtet i boken «Frå skanse til skanse» (1947) s. 48. Koht skriver her:

«Frå dette møtet (med stortingsrepresentanter som var blitt over i Elverum til 10. april) vart eg kalla opp til eit møte som departementsfolka heldt i en annen sal. Some av dei hadde fylgt med regjeringa om natta. Men dei som var att, heldt på å drøfte kva dei no skulle gjera. Den eine etter den andre hadde stått opp og sagt at det rådelegaste for dem var å fara heim til Oslo. Eg vart bedd om å seia kva regjeringa meinte. Og eg sa at regjeringa i denne stunda ikkje meinte seg ha rett til å kommandere nokon til å fylgje med ho. Ho ville føre striden for Noreg fram så langt ho berre orka, men ho kunne ikkje lova dem som ville stå med ho i striden, anna enn tunge dagar med mykje saknad og for det fyrste berre røming og heimlaust liv. Difor måtte no kvar einskild tenestemann gjera opp med sitt eige samvett kva han ville velja; ingen kunne la seg binde av noko slags fleirtalsvedtak. Dei stod helt fritt, sa eg. Men da eg såg helle flokken tok vegen bort, då kjente eg det som at rottene hoppa ut or skipet som sakk. Eg vart einsleg tilbake. Berre ein ung sekretær bad om å få fylgje med meg til regjeringa.»

Den unge sekretær var før omtalte fru Unni Diesen, dengang sekretær i Handelsdepartementet. Hun hørte ikke til de tjenestemenn som den 9. april hadde reist med Regjeringen fra Oslo, men oppholdt seg tilfeldigvis i Hamar under en rundreise etter et oppdrag fra Handelsdepartementet for å lære opp folk til å bruke mer fisk. Hennes bidrag med å «sette saus» til rottehistorien er omtalt foran.

EN gruppe av dem som hadde vært med i Elverum, besluttet å organisere seg som en «aksjonskomité» for å ta kontakt med Koht og få ham til offentlig å rette oppskjevheten i sin fremstilling i boken. Så vidt jeg husker besto komitéen av den daværende fylkesmann i Oslo og Akershus, en ekspedisjonssjef fra Justisdepartementet, en fra Handelsdepartementet og en fra Kirkedepartementet, en juridisk professor og meg selv (som i mellomtiden var blitt medlem av Høyesterett). Det ble først gjort skriftlig henvendelse til Koht ved et brev som i første hånd var kon-

pert av meg. Han erklærte seg villig til å møte oss, og en konferanse mellom Koht og komitéen ble holdt i et kontor i Justisdepartementet. Under møtet erklærte Koht seg villig til å sende en beriktigende fremstilling i form av et brev til Stortingets protokollkomité og til å få brevet trykt og rettelsslapper lagt inn i ennå usolgte eksemplarer av «Frå skanse til skanse» som ennå måtte være i behold hos forlaget (Tiden) eller bokhandlerne.

DENNE fremgangsmåte var jo ganske klokt uttenkt av Koht, som naturligvis ønsket minst mulig publisitet om sin «tabbe». Det hadde nok vært komitéens tanke at et slikt «dementi» fra Koht skulle kunnngjøres gjennom pressen. Som det senere har utviklet seg, fikk den svakhet komitéen her viste ved å imøtekomme Kohts ønske om en dementering «i dølgsmål», meget uheldige konsekvenser. Den eneste forklaring jeg kan finne på denne svakhet, er at komitéens medlemmer rett og slett syntes synd på Koht. Han hadde jo vært gjenstand for harde angrep og skarp kritikk i anledning av sin virksomhet som utenriksminister i den kritiske tid i 1940.

Koht skrev utkast til en erklæring som avtalt i møtet. Erklæringen ble forelagt for og godkjent av komitéen ved to dertil valgte representanter. Erklæringen lød slik:

«Sia eg før har sendt fram til Protokollkomitéen boka mi «Frå skanse til skanse» til opplysning om hendingane frå 8. april til 8. juni 1940, ligg det meg på hjarte å peike ut ei retting til noko eg har skrivi i den boka, og som — mot mitt ynske — kan kaste ein skuggje på ymse statstenestemenn.

Nokre av dei departementsmennene som var til stades på Elverum den 10. april 1940, har vendt seg til meg og sagt frå at dei meiner eg i den nemnte boka (s. 48) har gjevi eit urett referat frå det møtet departementsmennene hadde på folkehøgskulen den dagen. Dei har kjent ordlaga mine i den samanhengen som ei krenking mot seg.

Dei opplyser at det som dei drøfte før eg kom til møtet, var kva dei skulle gjera så fram det vart nøydd til å fara heim att ifrå Elverum utan nærare direktiv frå regjeringa. Og det som eg da sa til dem i det møtet, refererer dei i brev til meg såleis:

«De ga klart uttrykk for at man måtte regne med at regjeringen nå måtte gå i land-lyktighet (utlegd), og at den ikke kunne ta med seg noen av sine tjenestemenn. De uttalte at tjenestemennene under disse omstendigheter ikke hadde annet å gjøre enn å dra hver til sitt. Idet De la til at det fikk bli en samvittighets-sak for hver enkelt om han skulle oppta sitt arbeid under okkupasjonsstyret eller ikke. Til slutt brakte De oss sterkt beveget en takk fra regjeringen for godt og trofast arbeid, og sluttet med å uttale at det var uvisst om vi noen gang kom til å møtes igjen.»

Departementsmennene har gjort meg kjent med dagbøker og andre oppskrifter dei har, some av dei skrivne så tidleg som i midten av april, og som stadfester at dei tok orda mine i møtet på den måten som her er attgjeven.

Sjølvs hadde eg det klart for meg at regjeringa måtte og ville halde oppe motstandet mot tyskarane. Men eg rekna likevel med at ho snart ville bli nøydd til å røme landet, og at det da var uvisst om ho fekk høve til å halde fram med noko slags styringsmakt. Eg kan difor skjønne at departementsmennene forstod orda mine såleis som dei gjorde.

Eg godtek sjølvsagt det som dei sjølve opplyser om kva dei hadde føre seg på møtet sitt, og eg er hjarteleg lei for at dei har måtta kjenna ei ærekrenking i dei ordlaga som er nytta i boka mi. Eg ynsker å legge attåt at korkje den gongen eller nå var det i tankane mine at dei tenestemennene som gav seg på veg tilbake til Oslo, dermed gjorde noko som var rangt.

Sia i boka (s. 76) har eg nemnt at ymse av tenestemennene likevel etterpå kom til regjeringa og tok opp arbeidet sitt hos ho. Men der burde det da ikkje ha stått at dei «hadde koml på betre tankar». Dei hadde helle tida vori viljuge til å fylgje regjeringa.»

KOHT sendte den originale underskrevne erklæring til Stortingets protokollkomité (den ligger vel forvart i Stortingets arkiv, utligningslig for almenheten) og fikk Tiden til å ordne med rettelsslapper.

Ineffektiviteten av denne måten å søke «rottehistorien» dementert på, fikk vi klart bevis for da Gerhardsen sendte ut sin memoarbok «Felleskap i krig og fred» (1970). På side 18 finner man her «rottehistorien» i noe forkortet form, uten omtale av Kohts brev til protokollkomitéen.

Efter at jeg var blitt oppmerksom på dette, gjorde jeg Gerhardsen kjent med Kohts beriktigelse, og Gerhardsen erklærte seg straks rede til å sørge for at erklæringen ble tatt med i 2. opplag av «Felleskap i krig og fred». Men da opplaget allerede var under trykking, lot det seg dessverre ikke gjøre å få plassert erklæringen i den rette sammenheng. Men man finner den in extenso på side 23.

Muligens på grunn av denne malplassering ble heller ikke inntagelsen av erklæringen hos Gerhardsen noen effektiv kunnngjøring. Gudrun Ræder gjorde i boken «De uunnværlige flinke» (1975) oppmerksom på den rette sammenheng for Utenriksdepartementets vedkommende i et helhjertet forsøk på å komme «rottehistorien» til livs, uten at dette synes å ha gitt seg noe utslag i bøker om emnet som kom etter hennes. «Rottehistorien» er nemlig, som allerede nevnt, gjentatt av senere forfattere (Olav Riste: «London-Regjeringa» (1973) og Evensmo: «Inn i di...» (1976)). Bjørn

Curt Bräuer var tysk minister i Oslo i april dagene 1940. Kong Haakon møtte ham på folkehøgskolen i Elverum 10. april.

Bjørnsen: «Det utrolige døgn» (1976) er åpenbart blitt oppmerksom på at «rottehistorien» ikke holder. Han har trolig lest Kohts erklæring, men gir likevel på sin måte uttrykk for at departementsfolkene sviktet ved å fremholde at «bare en ung sekretær fra Handelsdepartementet» var villig til å følge Koht, mens de øvrige reiste hjem. At Koht ikke hadde budt oss noe realistisk alternativ til det å reise hjem — slik som han selv rådet til — fortier Bjørnsen fullstendig.

Når Evensmo s. 189 skriver om «de grå statsfunksjonærene... som ilskott pakket koffertene og returnerte til aksjeleilighetene, den velordnede kontortiden fra 9—15, til kone og barn», må man oppfatte ham som dikter og ikke som historiker. Hvis Evensmo hadde umaket seg med å foreta mer nøyaktige kildestudier, kunne han nemlig ikke godt ha skrevet slik.

EFTER alle disse år sitter jeg igjen med tre spørsmål som jeg ikke har kunnet finne tilfredsstillende svar på: ● Trygve Lie opplyser i sine erindringer fra London-tiden («Leve eller dø», kap. «Fell vi gjorde», s. 265—278 (1955)) at da Koht ble krevet til regnskap av sine regjeringskolleger bl. a. om grunnen til at han i dagene før 9. april hadde unnlatt å bringe videre til statsministeren og regjeringens øvrige medlemmer og til de militære sjefers viktige depesjer fra Berlin og København om tyske forberedelser til invasjon, unnskyldte han seg med at han ikke kunne huske noe fra den tiden — han hadde vært arbeidsløst og overtreffet. Hvorfor viser hans hukommelse seg i 1947 å være så meget bedre når det gjelder møtet 10. april? Har Koht her hatt fullfor?

● Hvorledes kan det ha gått til at statsrådene ved utvalget av nøkkelpersonell de skulle ha med for å fortsette regjeringsvirksomheten under feltforhold, har sluppet til å ta ut en så utskøkt samling av forkaltlige personer («rotter»)? ● Hvorfor har hverken Koht eller noen av de senere berettere av «rottehistorien» tatt kontakt med og søkt opplysninger hos noen av dem som var med i møtet (muligens fraset Unni Diesen)? I 1947 var vel de aller fleste av deltagene ennå i live, og fremdeles er det noen igjen, en av dem endog i aktiv tjeneste som ekspedisjonssjef.

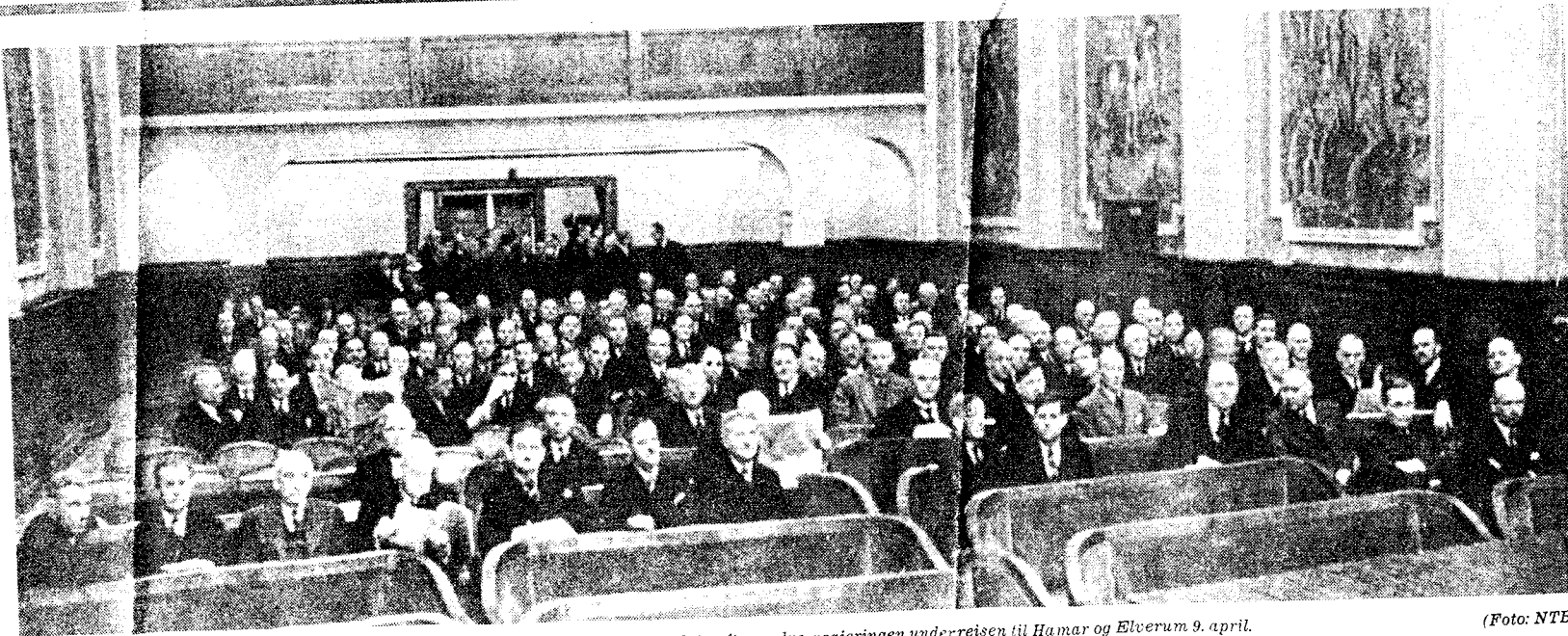
TEMA

Mandag 17. desember 1979

Aftenposten • 4

I denne artikkel går høyesterettsdommer Henrik Bahr ut for enda en gang å prøve å avlive den såkalte «rottehistorien». Bahr sikter til Halvdan Kohts krenkende omtale av embeds- og tjenestemenn i boken «Frå skanse til skanse» som utkom i 1947. Der blir folk fra departementene sammenlignet med rotter som forlater det synkende skip. Koht sa seg senere lei for dette i en erklæring til Stortingets protokollkomité, men denne erklæring — et dementi «i dølgsmål» etter Kohts ønske — fikk aldri gjennomslagskraft. Mange forfattere som har skrevet om krigen gjentar «rottehistorien».

Stortingsmøte på Hamar om kvelden 9. april. En del embeds- og tjenestemenn fulgte etter ordre regjeringen underreisen til Hamar og Elverum 9. april.

(Foto: NTB)